

TOPLUMSAL TRAJEDİ: OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TEFECİLİK (1848-1864)

Kurtuluş DEMİRKOL¹

ÖZ

Bu makalenin konusu 1848-1864 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda murabaha denilen tefecilik faaliyetleridir. Tefecilik faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkilerini incelerken tefeciliğin nasıl toplumsal bir trajediye neden olduğu açıklanacaktır. Murabahacı olarak bilinen tefecilerin keyfi bir şekilde tefecilik yapmaları ve bu keyfilikten dolayı Osmanlı tebaasının zulüm görmesi 1848 yılında tefecilik nizamnamesinin ilanına neden olmuştur. Osmanlılar, bu nizamname ile tefecilikten kaynaklanan adaletsizlikleri önlemeyi amaçlamalarına rağmen, memurların görevlerini ihmal etmeleri nedeniyle bu amacı gerçekleştirememişlerdir. Bunun üzerine 1864 yılında ikinci bir nizamnameyi ilan etmişlerdir. Fakat bu nizamname de fahiş faizle borçlanan ahalinin sorunlarına çözüm üretmekten uzak kalmıştır. Sonuç olarak, bu makale tefeciliğin toplumsal bir trajediye neden olduğunu savunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefecilik, tefeci, faiz, nizamname, toplumsal trajedi

SOCIAL TRAGEDY: USURY IN THE OTTOMAN EMPIRE (1848- 1864)

ABSTRACT

The topic of this article is the usury labelled as murabaha in the Ottoman Empire between 1848-1864. Examining the effects of usury activities on society, we will explain how usury led to emergence of social tragedy. Usurers known as murabahacılar practiced usury arbitrarily and this was why Ottoman subjects experienced injustices. This arbitrariness caused proclamation of usury regulation in 1848. Although Ottoman aimed to remove injustices with this regulation, they did not succeed in that because officials neglected their duties. For this reason, the second usury regulation was announced in 1864. However, this regulation could not solve the problems of the people who became indebted with high interest rates. In this context, this article argues that usury led to emergence of a social tragedy.

Keywords: Usury, usurer, interest, regulation, social tragedy

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gebze Teknik Üniversitesi, e-mail: kdemirkol@gtu.edu.tr

GİRİŞ

Bu makalede 1848-1864 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda murabaha denilen tefecilik faaliyetleri Osmanlı taşrasında incelenecektir. Tefecilik faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkileri bağlamında bu inceleme yapılacaktır. Bu inceleme yapılırken tefeciliğin toplumsal bir trajediye sebep olduğu argümanı geliştirilecektir. İstanbul'da faaliyet gösteren ve tefecilere nispeten resmi bir statüye sahip olan sarraflar² ve Osmanlı hukuku içinde meşru kabul edilen para vakıfları bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Osmanlı Devleti'nde murabaha, riba ve faiz konusu geçmişte ve günümüzde bir çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalar Osmanlı'nın klasik döneminde başta para vakıfları olmak üzere hile-i şer'iyye (şer'i çare)³ yoluyla borç olarak verilen paralara belirli sınırlar içinde vade farkı uygulandığını ve muteber din alimlerinin büyük çoğunluğunun bu yöntemi meşru kabul ederek, fetvalarını bu yönde verdiklerini göstermiştir⁴. Klasik dönemde kişiler arası alacak-verecek davalarında da kanuni sınırlar içinde hile-i şer'iyye yöntemiyle murabaha uygulanmış⁵, bu durum İslam hukuku dairesinde kabul edilmiştir. 19. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Abidin murabahayı "satın alınan malın kârlı olarak satılması"⁶ olarak tarif eder. İslam hukuku içinde meşru olarak kabul edilen murabaha işlemleri, Osmanlı'da yüzyıllar içinde meşrudan gayrimeşruya doğru bir dönüşüm geçirerek murabahacılık, tefeciliğe dönüşmüştür. 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu süreç, 19. yüzyıl itibarıyla net bir şekilde İslam hukukunun tamamen dışına çıkmıştır⁷. Faizle borç para vermeye murabaha kanuni sınırın üstünde bu işi yapana ise

² Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", (ed.) Tülay Artan, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19.

³ Ekrem Buğra Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'iyyeye Dair", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, 2006, ss. 3-16.

⁴ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, ss: 39-66.

⁵ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S. 1, 2012, s. 196-197.

⁶ İbn-i Abidin, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Çeviren: Mehmet Savaş, Cilt: 11, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s. 5.

⁷ Mehmet Akif Berber, "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı" II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı V, 6-8 Mayıs 2013, Bursa, s. 1381-1392.

murabahacı denilmiştir⁸. Dolayısıyla bizim çalışmamızın sınırlarını kaplayan zaman diliminde murabahacılık, tefecilik ile eşanlamli hale gelmiştir.

Genellikle kasaba ve şehirlerde oturan tefeciler, az çok siyasi ya da ekonomik güç sahibi kimseler⁹ olmakla birlikte Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı kesimlerden kimseler tefeci olarak karşımıza çıkmaktadır. Toprak ağalarının güçlü olduğu yerlerde ağalar, küçük mülkiyetin hakim olduğu yerlerde tüccarlar ve mültezimler tefecilik yapıyorlardı. Tefeciler 19. yüzyılda Osmanlı taşrasına öyle nüfuz etmişlerdi ki zirai faaliyetlerle iştigal eden gerek kendi topraklarını işleyen küçük ve orta ölçekli çiftçiler gerek ağaların topraklarını işleyen çiftçiler tefecilere sürekli olarak borçluydular¹⁰. Etnik olarak tefecilerin dağılımına baktığımızda Kütahya bölgesinde muhassıllık, meclis azalığı, ziraat müdürlüğü gibi devlet görevlilerinin de içinde yer aldığı tefecilerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktayken¹¹, İngiltere'nin Trabzon Konsolusu Palgrave'nin yazdığı 1871 tarihli raporda "Anadolu'da, borçlanmak demek, genellikle Ermeni bir tefecinin eline düşmek demektir" ibaresi geçmektedir¹². Dolayısıyla Müslüman, Ermeni ve Rumlar'dan oluşan tefecilerin etnik dağılımı bölgesel olarak farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda Osmanlı'da asırları aşan bir sorun olan tefecilik probleminin dönem içinde nasıl ve ne zaman lokal vaka olmanın ötesinde toplumsal bir sorun olarak Osmanlı Devleti tarafından ele alındığı ortaya konacaktır. Burada, murabahacı denilen tefecilerin baskı ve zulmüne karşı devletin aldığı tedbirler açıklanacaktır. Bu tedbirler açıklanırken tefecilere karşı fakir Osmanlı tebaasının nasıl bir tavır geliştirdiği de açığa kavuşturulacaktır. Fakir ahalinin tavrının, 1848'de lokal olarak yayınlanan 1851'de tüm Osmanlı ülkesini kapsar hale getirilen ve 1852'de faiz hadleri konusunda tadilat geçiren nizamnamenin ilanı üzerindeki etkisi de incelenecektir.

1852 murabaha nizamnamesinin ilanının toplum üzerindeki etkileri ve tefecilik faaliyetlerinin seyri betimlenecektir. Burada

⁸ DİA, Murabaha, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 151.

⁹ Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 140.

¹⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 102.

¹¹ Güran, s. 140.

¹² Pamuk, s. 207.

nizamnamenin toplumsal trajediyi önleyip önleyemediği ele alınacaktır. Bu çerçevede ahalinin tefecilik probleminin çözümüne yönelik beklentileri ve devlet tarafından önerilen çözüm yolları açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra 1864 yılında yeni bir nizamnamenin neden ilan edildiği sorgulanacaktır. Sonuçta, tefeciliğin toplumsal bir trajediye yol açabileceği değerlendirilecektir.

Sosyal Trajedinin Tespiti ve Tefeciliğe Karşı Alınan Tedbirler

19. yüzyılda merkezden taşraya gönderilen müfettişlerin tuttuğu raporlar tefeciliğin toplumda meydana getirdiği tahribatı bütün çıplaklığıyla Osmanlı bürokrasisinin önüne sermiş ve bundan sonra tefeciliğe karşı devlet eliyle mücadele başlamıştır¹³. 25 Aralık 1847 tarihi itibarıyla Van reayasından hatırı sayılır bir nüfus murabahacılara büyük miktarda borçlanmışlar¹⁴ ve borçlarını ödeyemediklerinden ciddi baskıya maruz kalmışlardı. Uğradıkları baskıdan dolayı başka mahallere yerleşmişler ve memleketlerine dönmek için hasret çekmekteydiler. Fakat döndüklerinde murabahacıların eziyet ve baskılarına tahammül edemeyerek perişan olacakları korkusuyla geri dönmeye de cesaret edemiyorlardı. Buldukları çözüm 28 Şubat 1848 tarihinde borçlarının taksitlendirilmesi için arzuhal vermek olmuştur. Fakat istekleri usul ve ahvale uygun olmasına rağmen yetkililer mezkûr isteğin mahzuru olup olmadığı araştırıldıktan sonra problemin çözüm yolunu bulmaya karar vermişlerdir¹⁵. Taksitlendirme usulünün uygulanmasında mahsur olup olmadığı Van Valisi'ne sorulmuş ve gelen cevapta bu usulün geçmiş tarihlerde bölgede uygulandığı bildirilmiştir. Alınan cevaba istinaden hâlihazırda taksitlendirme usulünün mevcut olmamasına rağmen, bu usulün uygulanmasının mahzurlu olmayacağına karar verilmiş, böylelikle memleketlerini terk ederek başka muhitlere yerleşen nüfusun yaşadıkları yerlere dönmelerinin önü açılmıştır. Öte yandan nüfusun geri dönmesiyle atıl kalan yerlerin tekrar mamur olacağı da değerlendirilmiştir. Sonuç olarak borçlu kimselerin borçlarının takside bağlanması uygun

¹³ Mehmet Akif Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde Tefecilikle Mücadele", Uzman Araştırmacı Eğitim Programı Makaleler-I, Editör: Turgay Anar, İstanbul 2017, s. 45.

¹⁴ Anadolu ve Rumeli'de köylünün faizle borç almaya mecbur kalmasının sebepleri olarak; tarımın hava şartlarına bağlı olarak yıllara göre gösterdiği dalgalanmalar, tarım ürünlerinin fiyatlarının yıllara göre gösterdiği büyük dalgalanmalar, kitle halinde hayvan ölümleri, vergi ve vergileme usulü sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Güran, s. 131-134.

¹⁵ BOA.A.MKT. 112/54.

görülmüştür¹⁶. Van'da ciddi bir nüfusun evlerini, memleketlerini terk etmesi, durumun içine doğdukları sosyal çevreden “firar” ettirecek kadar yakıcı bir hal alması gösteriyor ki; tefecilik toplumsal sükûneti ortadan kaldıran bir tehdit halini almıştı. Öte yandan insanların izlerini kaybettirmek için evlerini ve memleketlerini terk etmeleri tefecilerin evlerini ve adreslerini bildikleri fakir ahaliyi baskı altına alabildiğini, insanların bu durumdan ancak izlerini kaybettirerek kurtulabildiğini bize anlatıyor.

Tefecilik yalnızca insanların vatanlarından firar etmelerine neden olmamış, vatanlarını terk etmeyen fakara halkın da huzurunu ortadan kaldırmıştır. Huzur bozucu vakalar o kadar artmıştır ki; toplumsal kargaşanın ortadan kaldırılması için topluma duyarlı ve toplumsal saygınlığı olan ulemadan resmi olarak yardım talep edilmiştir. Örneğin; 2 Nisan 1849 tarihinde Kütahya ulemasından Osman Efendi'yi tefecilik sorununun çözümü için yardıma çağırırken özetle şöyle denilmiştir: “Diyanet ve himmetiniz üzere vatan ve hemşerilerinizin saadeti için çalıştığınız anlaşılmıştır. Padişahımız efendimizin isteği; tebaasının adalet görmesi ve asayişin sağlanması olduğundan, size de bu konuda müracaat edilmiştir. Vatanınız olan Kütahya'da ahaliyi mağdur ve onlara zulüm etmiş olan gaddar murabahacıların hesaplarının adil bir şekilde ve insafıca yapılması gerekmektedir. Sizin de bu hayırlı işin halledilmesi esnasında mecliste bulunmanız istenmektedir. Ayrıca bu iş ile alakalı olarak memur ve ehil olduğunuza dair tahrirat meşihat tarafından gönderilmiştir. Bu hayırlı işte gayret edenler mükâfata nail olacakları gibi ahali ve fukaranın hukukunu korumak ve murabahacı zalimlerin fesatlarını önlemek gibi hayırlı bir iş yapacaklardır. Sizin de bu işte bulunmanız samimi ve hakiki gayretinizin ispatı olacaktır. Böylece dünyevi ve uhrevi saadet ve mükâfata nail olacaksınız”¹⁷. Ulemadan yardım istenmesi tefecilik konusunun Osmanlı mali bürokrasisinin çok daha ötesine geçtiğini göstermektedir. Dahası, tefecilik finansal bir çözüm olmaktan çıkıp toplumsal bir probleme dönüşmüştür. Öyle ki, Osmanlı bürokrasisi sorunu kendi başına çözüme kavuşturamayacağını değerlendirmiş, mesele derin bir toplumsal sorun halini aldığından, bu probleme vukufiyetle müdahale edebilecek toplumsal saygınlığı olan şahıslar aranmıştır.

Tefeciliğin insanları yaşadıkları çevreden firar ettirecek kadar derin bir sorun haline gelmesinde memurların da dahlinin olduğunu

¹⁶ BOA.A.AMD. 3/5.

¹⁷ BOA.A.MKT. 187/57.

görüyoruz. Ayan ailelerinin neredeyse tamamının tefecilikle ilgilenmiş oldukları¹⁸ göz önüne alınırsa burada ayanlarla mahalli memurların bir ittifakından bahsedebiliriz. Örneğin; Kütahya’da murabahacı olan İbrahim Bey ve Hacı Hüseyin Efendi gibi gaddarlara Kütahya Naibi taraftar olmuştur. Aynı zamanda Müftü Hacı İsmail Efendi de murabaha işine dâhil olmuştur. Adalet ve hakkaniyete uygun olarak bu sorunun çözülmesi ve fukaranın sıkıntıdan kurtarılması için 12 Haziran 1849 tarihinde, murabahacı İbrahim Bey’in Trabzon’a, Hacı Hüseyin Efendi’nin Karahisar’a sürülmesi kararlaştırılmıştır. Müftü Efendinin de bu zulme iştirak etmesi nedeniyle yerine murabaha hesapları ile görevlendirilmiş olan Hoca Osman Efendi’nin müftü olarak tayin edilmesi kararı alınmıştır¹⁹. Tefeciliğin Van ahalisini yurtlarından firar ettirecek kadar ciddi bir toplumsal sorun olduğu göstermiştir ki; ya murabahacı denilen tefeciler sürgün edilecek ya da ahali firar edecektir. Çünkü toplum ile tefeciler arasındaki anlaşmazlık bir arada yaşama imkanını ortadan kaldırmıştır. Bu imkansızlık görüldüğünden Kütahya’daki tefeciler başka taraflara sürülmüştür. Kütahya tefecilik vakasının ortaya çıkardığı diğer önemli bir taraf da bürokrasinin tefeci zulmüne iştirak etmesidir. Memurların bu zulme iştiraki ahalinin evlerini terk etmek zorunda kalmaları konusunda ipuçları vermektedir.

Kütahya ahali tefeciler ile olan anlaşmazlıklarının çözümü için verdikleri dilekçelerde devletin bu işe müdahil olmasını talep etmeye başlamışlardır. Örneğin; Kütahyalı Ömer Hilmi’nin 22 Ocak 1851 tarihli dilekçesine göre Ömer Hilmi tefeci Agob’tan 1263 (1846-47) senesinde 3.000 kuruş borç almıştır. Aralarında herhangi bir şekilde faiz vereceğine dair mukavele yapılmamasına rağmen, Agob 300 kuruş için % 30 faiz istemiştir. Hatta faizin faizi hesabıyla 3 senelik faizi de istemiştir. Ömer Hilmi ise bu durumda aldığı borcu faizi sebebiyle defalarca ödemeye gücü olmadığını dilekçesinde vurgulamıştır. Borcu olan paranın faizsiz olarak hesaplanıp mahalli meclis tarafından taksitlere bölünmesini talep etmiştir. Şahsının zulümden himaye edilmesi için kaymakamlığa emir verilmesi isteğini de dilekçesinde dile getirmiştir²⁰. Kütahyalılar tefecilere karşı tefecilik sorununu –her ne kadar bu soruna ortak olan memurlar olsa da- devletin gündemine taşımak için çabalamışlardır. Böylece tefeciliği toplumsal sorun olmanın yanında asayiş sorunu haline

¹⁸ Berber, “Son Dönem Osmanlı Devleti’nde ...”, s. 45.

¹⁹ BOA.A.MKT. 205/83.

²⁰ BOA.A.MKT.UM. 46/7.

getirmeye çalışmışlardır. Öte yandan fukara ahali –ki bu insanlar toplumun en güçsüz kesimiydi- böyle yaparak tefecilerin keyfi uygulamalarına karşı devletin adaletine sığınmaya çalışıyordu.

Tefecilik problemini resmi kurumların gündemine taşımak adaletin ahali lehine tecelli edeceği beklentisine matuf idi. Fakat bu beklentinin hayal kırıklığına dönüştüğü vakalar da ortaya çıkmıştır. Bu hayal kırıklığı tefecilerin bazı memurlar üzerinde –ki yukarıda memurların tefeciliğe iştirak ettiklerinden bahsetmiştik- etkin olduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Kütahyalı Reşid Mustafa 15 Eylül 1851 tarihli dilekçesinde tefeci Hayrabetoğlu Karabet ile aralarındaki tefecilik işlemi hakkında özetle şöyle diyordu: “Murabahacı grubundan Kütahyalı Hayrabetoğlu Karabet isimli zimmi ile aşar ve rüsumat dışında nakit alışverişimiz oldu. Almış olduğum borcun muhasebesi yapılmadan 8-9 ay şahsımı hapse attırarak 50.000 kuruşluk tahvili zorla almıştır. Tahvil tarihine değin vermiş olduğum 100.000 kuruştan fazla % 30-40 hesabıyla faizin faizi konusunun muhasebesi görülecekti. Bunun için tayin edilen mübaşir İzzet Ağa ile gönderilen mektup kaymakamımız Pertev Efendi’ye mecliste verilmiştir. Fakat irade-i seniye gereği borcumuz % 8 üzerinden hesaplanması gerekirken hesaplanmamıştır. Muhasebe sonucunda alacağım olması gerekirken murabahacı lehine karar verilerek hakkım çürütülmüştür. Hatta 10.000-15.000 kuruş borçlu çıkarıldım. Zulüm ve zarara uğradığımdan “ayak başım açık” kapınızdan merhamet dilemeye geldim. Borcumun % 8 üzerinden hesaplanarak ortaya çıkacak 30.000 kuruştan fazla alacağımın ve tahvilimin tarafıma verilmesini istiyorum”²¹. Kütahyalı Reşid Mustafa haklılığına delil olarak yayımlanan iradeyi gösterir. Çünkü iradeye göre faizin % 8 üzerinden hesaplanması gerekmektedir. Fakat anlaşmazlık tefeci Hayrabetoğlu’nun argümanları doğrultusunda karara bağlanmıştır. Reşid Mustafa vakası tefecilik muamelelerinde bütün kurallar tefeciler tarafından belirlenmekteydi. Hatta tefeciler herhangi bir kural üzerinden işlem yapmak yerine işi keyfiliği dökmüşlerdi.

Osmanlı toplumunun tarım toplumu olduğu göz önüne alınırsa tefecilik probleminin esas mağduriyeti bu kesime yaşattığını söyleyebiliriz. 29 Ağustos 1849 tarihinde Yanya sancağında vuku bulan tefecilik problemi ile bu sorun gündeme gelmiştir. Yanya sancağının çiftlik ve köylerinde yaşayan ahalinin çoğu eskiden beri faizle tefecilere borçlanmışlardı. Hasılatlarının çoğu borçlarının faizi

²¹ BOA.A.MKT.UM. 75/42.

olarak ellerinden alınmaktaydı. Bazen faiz asıl mala eklenerek yahut selem yoluyla zahireye ve sonra zahire akçeye çevrilerek ahaliye borç yüklenmekteydi. Bu sebeple borçlu ahali perişan olmaktaydı. Aylık faiz oranlarının % 2 ila % 3 olduğu göz önüne alınırsa perişanlığın sebebi anlaşılır. Ayrıca maddi sıkıntı çeken fakirler ve çiftliklerdeki kişiler de borçlanmışlardı. Refah ve asayişin temini için bu sorunun çözülmesi gerektiği değerlendirilmişti. Çözüm için ise tefeciler ile ahali arasındaki borcun senelik % 8 hesap edilip asıl mala eklenerek, ahaliyi borçtan kurtarmak için iki taraf arasında 1 seneden 5 seneye kadar uygun taksitlere bölünmesinin gerektiği Yanya'ya bildirilmişti. Taksit süresi zarfında yeniden faiz aldırılmaması ve faizin faizi sayılmadan borcun azar azar ödenmesi ve yeni borç durumunda % 8 oranının esas alınması kararlaştırılmıştı. Hasılatın rayiç vakti ve değeri ne ise ona göre borç aldırılması ve borç muamelesinin kanuna uygun ve kaza meclisi marifeti ile yapılması emredilmiş, şahısların kendi kendilerine borç muamelesi yapmamaları, aksi durumda yaptırım uygulanması bildirilmişti²². Tarımla uğraşan Osmanlı toplumunun en büyük problemi doğal olarak nakit sıkıntısı idi. Ahali vergilerini ödemek için nakit ihtiyacında nakit parası olan tefecilerin ellerine düşüyordu. Bu durumda daha mahsüllerini almadan tefecilere satıyorlardı. Bu usule selem deniyordu. Osmanlı Devleti ise rahat bir şekilde vergi tahsilini gerçekleştirmek gibi nedenlerle tefeciliği tamamen ortadan kaldırmak yerine kural ve kaideleri belirlenmiş bir usule dönüştürmeye çalışıyordu. 1851-52 yıllarında hazırlanan bir layiha, Osmanlı'nın tahakkuk ettirilen vergilerin tahsil edilmesinde büyük sıkıntılar yaşadığını hatta biriken vergi alacaklarının yıllık varidatı aşmış olduğunu gösteriyordu²³. Bu durum göz önüne alınırsa Devlet'in tefecileri tamamen ortadan kaldırmak yerine meşru alana çekmeye çalışmasının en önemli sebebi anlaşılabilir.

Fakir ahali tefecilerden gördüğü zulmü devletin gündemine taşımaya çalışırken, devlet makamları da kendilerine yansıyan vakalara benzer çözüm yolları önermeye başlamışlardı. Her vakaya yansıdığı oranda müstakil cevaplar vermek tefecilik probleminin neden olduğu sorunları halletmiyor, çözümler sınırlı kalıyor ve yeni vakalar dilekçelere yansiyordu. Örneğin, Golos'un Ayalorendi köyünden Dimitri 14 Kasım 1849 tarihli dilekçesinde; beş altı

²² BOA.A.DVN.MHM. 7-A/71.

²³ Nihad S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 188.

seneden beri tefecilerden 10'a karşılık 13 ödemek şartıyla borç aldığını ve artık "dolab-ı çakerane"sinin dönmediğinden yakınmıştır. Tefecilere toplam borcunun 79.350 kuruş olduğunu ve buna mukabil tasarrufta bulunduğu dört parça zeytin bahçesinin kıymetinin ise, 15.000 kuruş olduğunu belirtmiştir. Bu bahçelerden başka emlakının olmadığını belirten Dimitri, tefecilerin borçlarını faiziyle beraber tahsil etmek için kendisini "tazyik ve rencide ve mahbusa teklif" ettiklerini söylemiştir. Kanuni bir süre çerçevesinde borçlarının takside bağlanmasını istemiş, ilgili valiye konu ile ilgili bir emir yazılmasını dilekçesinde istirham etmiştir²⁴. Dimitri'nin hikayesini ilginç yapan taraf, herhangi bir çiftçi tefecilerin eline düştüğü zaman bütün emlakını satsa bile ellerinden kurtulamayacağıdır. Çünkü tefeciler herhangi bir otorite tarafından sınırlanmadığı için faiz yüzdeliğini istedikleri gibi belirlemekteydiler. Bu durum alınan borcu ödenebilir olmaktan çıkarmaktaydı. Bütün bunların da ötesinde borç alan fakir çiftçiler sadece mallarını kaybetmekle kalmıyor şeref ve haysiyetleri de zedeleniyordu. Özetle, faiz sarmalı fukaraları korkunç bir korku girdabında boğacak bir hâl almıştı.

Faiz sarmalından fakir ahaliyi kurtarmak devletin en üst organlarına kadar yansımaya başlamıştı. Örneğin; Balıkesir ve köylerindeki ahali büyük borç içine girmişti. Tefecilere fahiş faiz ile borçlanmışlar ve borçlarını vade sonunda ödeyememişlerdi. Ödenemeyen borçlar ikiye katlanmıştı. Ahaliyi bu durumdan kurtararak rahat ve refahını sağlamak devlet katında devletin asayışı ve mamuriyeti için gerekli olarak değerlendirilmiş, bu hususun adaletle çözülmesi ve düzene koyulması ahalinin zarar ve ziyana uğramaması için elzem olarak görülmüştü. Bu durum 15 Aralık 1849 tarihinde Meclis-i Ahkam-ı Adliye gündemine kadar gelmiştir. Murabahacılar ile borçluların muhasebeleri kanuna şeriata uygun olarak halledilip icap eden faiz senelik % 8'den hesap edilmesi emredilmiştir. Hesap edilen bu faizin asıl mala eklenmesi, taciz ve baskıya yer vermeyecek şekilde iki tarafın rızası ile halledilmesi gerektiği bildirilmiştir. Borçlar 1 seneden 5 seneye kadar uygun taksitlere bölünüp bu süre zarfında 1 akçe dahi faiz artırımına gidilmemesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca faizin faizi sayılmamalı ve verilmemeli ve borçlar azar azar ödenmeli diye emredilmiştir. Bundan böyle borç alma ve borç verme durumunda bu usul ve hesap ile yani % 8 kuruştan fazla faiz alınıp verilmemesine dikkat edilmesi tembihlenmiştir. Mahsulat üzerinden mukavele veya akçe yerine

²⁴ BOA.A.DVN. 51/100.

eşya ile borç alınması ya da verilmesi ile borçlanana aşağı bir fiyat üzerinden mukavele yaptırılmaması da karara bağlanmıştır. Ayrıca eşyaya daha fazla değer biçilmeyip mukavele vakti değeri ne ise ona göre borç alma ve verme işlemi gerçekleştirilmeli denilmiştir. Eşya üzerinde borçlanma işlemlerinin de tarafların kendi inisiyatifleriyle yapmalarına müsaade edilmemesi ve bu usulü ihlal edenlerin tedip edilmesi konusuna ihtimam gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Sonuç olarak bu düzenlemelerin Balıkesir ve köylerinde uygulanması gerektiği bildirilmiştir²⁵. Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin gündemine kadar yükselen tefecilik artık lokal vakalar olarak değerlendirilmemeye başlanmıştır. Tefeciliğin bir asayiş problemi olarak ele alınması toplumsal trajedinin devletin üst kademelerine yansımaya başladığını göstermektedir. Ahalinin ciddi zarara uğradığı tespitinin yapılması, tefeciliğin toplumsal düzeni bozacak bir hale geldiğinin fark edilmesi anlamını taşımaktaydı. Sonuç olarak tefecilik ülke düzenini bozacak bir problem olarak algılanmaya başlanmıştır.

Tefeciliğin toplumsal düzeni bozmasıyla beraber doğal olarak tarım sektörü olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Konya sancağına bağlı Akviran karyesinden Yorgi isimli rençper 17 Ekim 1851 tarihli dilekçesinde; oğlunun devlet hizmetinde olduğunu, tarlalarında ziraat yapacak kimsesinin olmadığını, bu nedenle “dolab-ı çakerane”sinin sekteye uğradığını anlatarak tefecilere olan toplam 9.600 kuruş borcunun nasıl olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Borcunu vermekte kusuru olmadığı halde murabahacıların her sene 10'a 12 hesabıyla borcunu 9.600 kuruşa çıkardıklarını söylemiştir. Yorgi isimli zimmi 400 kuruş alacağı olduğu iddiasıyla tefecinin çift öküzlerini ve ziraat edeceği tohumlarını elinden aldığından yakınmış, mallarını alıp hapsedirerek kendisini tamamen açıkta bırakmak istediğini belirtmiştir. Çiftçi, murabahacılar ile borcunun hesap edilerek ödemesini yapabilmesi için kendisine mühlet verilmesini ve bu durum dolayısıyla Konya Valisi'ne emir yazılmasını istirham etmiştir²⁶. Akviran'lı rençper geçimini sağlayacak bütün vasıtaları tefecilere kaptırmıştır. Zaten tefecilik güçlü olan zenginden fakir olan güçsüze doğru bir işlemdir. Bu durumda tefeciler zorbalıkla rençperlerin her şeylerine el koyarak tarım faaliyetlerini bile durdurmaya başlamışlardır.

Şimdiye kadar ortaya koymaya çalıştığımız sıkıntıları dikkate alan Osmanlı bürokrasisi tefeciliği belli kural ve kaidelere göre

²⁵ BOA.A.DVN.MHM. 8/11.

²⁶ BOA.A.DVN. 72/4.

işleyen finansal bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. Böylece hem asayiş hem de toplumsal adalet sağlanacaktı. Ayrıca, devletin vergilerini kolaylıkla tahsiline imkân veren sıcak paranın da vergi toplama vaktini devletin ihtiyacına göre belirlemeye imkân verecekti. 1848 yılında bir takım düzenlemelerle birlikte ilk defa Kütahya'da faiz hadleri % 8'e indirilmiş, aynı yıl Yanya, 1850'de Sivas ve 1851 yılında bu karar tüm İmparatorluk için geçerli kılınmış, 1852 yılında yeni bir düzenleme ile faiz hadleri % 12'ye çıkarılmıştır²⁷. Bu bağlamda tüm bu düzenlemeleri içeren 1852²⁸ nizamnamesi ilan edilmiştir:

1. Tefeciler; emlak ve çiftlik sahipleriyle, ziraatçılar ve rençperlere fahiş ve fazla faiz ile akçe verdiklerinden faizin faizini istemektedirler. Bu şahısların borçları yapılandırılıp faizleri senelik % 12'den hesap edilecektir. Fahiş faizler tenzil edilip, gerektiğinde borçların ödenmesi 1 veya 5 senelik taksitlere ayrılacak ve yeniden senede bağlanacaktır.
2. Mal-ı eytam, evkafın ve İstanbul sarraflarının borç vermesi mevcut usulleri veçhiyle devam edecektir. Yani nizamnameden istisna tutulmuşlardır.
3. Beratlı Hayriye ve Avrupa tüccarları ile yabancı devletlerin uyruğundan olanların nizamnameden önce düzenledikleri mukavele ve senetleri itibara alınarak hesapları yapılacaktır. Nizamnameden sonraki faiz oranları ise % 12 kuruştur.
4. Daha önce altı kuruş bir rub' ile borç verenlerin faiz oranları % 12 olarak hesaplanacaktır.
5. Meclis-i memlekete haber vermeksizin gizlice borç alma ya da verme olmayacak ve faizler % 12'yi geçmeyecektir.
6. Nizamnameye ters hareket edenler tedip edileceklerdir²⁹.

Özetle tefeciler ve diğer zengin kimseler özellikle emlak ve çiftlik sahibi olanlar ile ziraatçı ve rençperlere fahiş faizle borç vermektedirler. Bu şahıslar faizin faizinin istediklerinden hesapları görülüp borç verme faizleri 1851 nizamnamesinde % 8 üzerinden hesap edilmişti. Fakat uygulamada görülen sıkıntı ve müşkilatlar

²⁷ Güran, s. 146-147.

²⁸ İlk murabaha nizamnamesi, yukarıda bahsettiğimiz 1848 yılında Kütahya'da gerçekleşen tefecilik olayı dolayısıyla 1851 yılında kaleme alınmıştır. Bkz.; Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde ...", s. 46.

²⁹ BOA.A.DVN.MKL. 76/6; 1852, 1864 ve 1887 murabaha nizamnameleri için bkz.; Mehmet Akif Berber, *From Interest to Usury: The Transformation Of Murabaha In The Late Ottoman Empire*, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014, s. 85-89.

dolayısıyla faiz oranları % 12 olarak yeniden düzenlenmişti³⁰. Ayrıca fahiş ve ziyade faiz oranları düşürülüp borçların 1 seneden 5 seneye kadar uygun şekilde taksitlere ayrılması ve senetlere bağlanması kararlaştırılmıştır. Yabancı uyruklardan olup tefecilerden borç alanların borçlanma faizleri % 12 olarak hesaplanacaktır. Avrupalı tüccarlar ve yabancıların daha önceki tarihe ait senetleri tarihleri itibarıyla hesaplanacaktır. Karar tarihinden sonraki senetlerin tarihine bakılmadan senelik faiz oranı olarak % 12 esas alınacaktır³¹.

Toplumsal Trajedinin Sürmesine Dair Tespitler ve Alınan Tedbirler

Manastır Sancağı'ndan Hibetullah Hanım'ın 14 Mayıs 1852 tarihli dilekçesi nizamnamenin hemen ertesinde tefecilerin keyfi olarak hareket etmeye devam ettiklerini göstermektedir. Hibetullah Hanım; Mihail isimli murabahacı zimmiden 6.500 kuruş borç almıştı. Borcunu ödeyemediğinden aylık olarak her 1.000 kuruş için 40-50 kuruş faiz eklenerek kısa sürede borcu 10.000 kuruşa ulaşmıştı. Hibetullah Hanım borcunu ödemek için emlak ve arazisini satarak borcuna karşılık olarak 8500 kuruş teslim etmiştir. Fakat tefeci Mihail alacağını aylık % 5'er kuruş hesap ederek faizin faizi hesabıyla teslimat sonrası 9.000 kuruş daha talep etmiştir. Hibetullah Hanım bu durumdan dolayı çocuklarının tefeci tarafından açıkta bırakılmak istendiğini söylemiştir. 6.500 kuruşluk borcuna bedel 8.500 kuruş ödeme yaptığı halde nizamnameye ters olarak tefecinin 9.000 kuruş fazladan istediğini dilekçesinde belirtip resmi makamlara müracaat etmek zorunda kalmıştır. Bu durumda 1851 yılında yayımlanan nizamnameye uygun olarak borcunun senelik % 8 üzerinden hesap edilerek mahalli meclis tarafından bu sorunun çözülüp kalan borcunun taksitide bağlanmasını istemiştir³². Hibetullah Hanım'ın hikayesi; tefecilerin eline düşen sadece erkekler değil çocuklarını geçindirmek zorunda kalan kadınların da olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak; asıl problemin nizamname ilan etmek değil, ortayan konan kuralların uygulanmasını takip etmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü fukara takımını keyfine göre borç çıkaran tefecilere karşı kimsenin korumadığı ortaya çıkmıştır.

Kütahya'dan 30 kişilik bir grup 19 Mayıs 1852 tarihinde bir dilekçeyi imzalayarak Kütahya'da "tefeci taifesinden" Hayrabetoğlu Karabet isimli zimmi hakkında şikayette bulunmuşlardır. Hayrabetoğlu'nun üç dört aylık süre zarfında faizin faizini fakir

³⁰ BOA.A.DVN.MKL. 76/6; Berber, a.g.t., s. 85.

³¹ BOA.A.DVN. 77/73.

³² BOA.A.MKT.DV. 57/ 94.

ahalden istemekte olduğunu belirtmişlerdir. Dilekçe veren 30 kişi bu tefecinin istediği faizden dolayı gördükleri zulmün ve uğradıkları zararın “görölmüş ve işitilmiş şey” olmadığını belirtmişlerdir. Daha önce bu borç konusunun çözölməsi için emirname gönderilmiş olsa da faydası olmamış ve sorun çözölememiştir. Dahası murabahacı şahıs faizin faizi olan alacaklarını tahsil etmek için baskı ve zorbalığa başvurup alacaklı olduğu kimseleri birkaç ay tevkif ettirmiştir. Böylece fakir ahaliyi hapishanelerde çürüterek emlak, dükkân ve bahçe gibi geçimlerini sağlamalarına ve hayatlarını sürdürmelerine yarayan vasıtaları zimmetine geçirmiştir. Fakir ahali harap ve perişan olmuştur. Kütahya’da % 8’den fazla faiz alımı yasaklandığı zaman dilekçe verenler “taze can”a kavuştuklarını belirtmişlerdir. Fakat Hayrebetoğlu Karabet bu duruma razı olmamış ve alacaklarını % 8 yerine, 10’a 12 üzerinden hesaplamış ve önceki borca eklemiştir. Ayrıca alacaklarını hesaplayıp bu problemi çözmeden birer ikişer hepsini hapse attırarak perişan etmiştir. Dilekçe veren Kütahyalılar bu durumda çöruk ve çocuklarının talan olup ağlamakta olduklarını dile getirmişlerdir. “Allah aşkına ve resulü hürmetine Hayrebetoğlu ile hesabımızı görerek zulüm ve baskıdan kurtarılmayı istiyoruz” diyerek dilekçelerinde yalvarmışlardır. Borç sıkıntıları giderilirse Kütahya’nın fakirleri ihya olup sevineceklerdir demişlerdir³³. Kütahyalılar murabahacı denilen zorbaların adını dilekçelerinde “tefeci” olarak koymuşlardır. Murabahacılıktan dolayı yuvalarının dağıldığından yakının ve çocuklarının ağladığını dile getiren Kütahyalılar yaşadıkları trajedinin sebebini “tefecilik” olarak açıklamışlardır. Kütahyalı fukaralar murabahacılar ve murabahacılık çevresinde devam eden tartışmaları bitirmiştir. Çünkü bu işin adını “tefecilik” olarak koymuşlar ve yaşadıkları trajedinin bitmesi için tefecilere karşı devletten “Allah ve Resulü hürmetine” yalvararak yardım istemişlerdir.

Osmanlı ordusunun lojistiği için zahire konusunun gündeme gelmesi tefecilerin Osmanlı tarım ekonomisini neredeyse etkileri altına aldıklarını göstermektedir. 19 Temmuz 1854 tarihinde lojistik tedbirler gereği ileride zahireden dolayı herhangi bir sıkıntı yaşanmaması ve ziraatçıların zarar görmemesi için hasat vaktinden önce halkın tefecilerle mukavele yapmalarına izin verilmemesi kararı alınmıştır. Aynı zamanda gücü olanlardan vergilerin kesinlikle toplanması emredilmiştir. Vergisini ödeyemeyenlerin ise vergilerinin

³³ BOA.A.MKT.DV. 58/17.

hasat vaktine ertelenmesine izin verilmiştir. Halkın bir sene zarfında ordu için vergilerden çok daha fazla miktarda erzak ve zahireyi ordunun lojistiği için verdikleri görülmüştür. Bu durum üzerine vergilerini ödeyemeyecek durumda olanlara müsaade edilmiştir³⁴. Mevcut durum münasebetiyle gerek orduda gerekse Osmanlı memleketlerinde zahire konusunda sıkıntı çıkmaması için memurların da takip edecekleri usul belirlenmiştir. Bu minvalde ziraatçıların gerek yerli ve gerekse yabancı tefeciler ve selemciler ile kontrat yapmamalarına dikkat etmeleri ve itina göstermeleri istenmiştir. Bu konu hususunda halkın evhama kapılmasına; yani ellerindeki zahirenin zapt edileceği fikrine düşmemeleri için özen gösterilmesi tembihlenmiştir³⁵. Ordunun lojistiği için mahsulatın tefecilere satılmasının men edilmesi tefeciliğin ciddi boyutlara ulaştığını ortaya koymaktadır.

29 Ekim 1854 tarihinde bile -ki nizamnamenin ilanı üzerinden birkaç sene geçmiştir- resmi makamlara taşradaki köylülerle çiftçilerin tefecilerin yüksek faiz oranları ile baskı yaptıklarına dair şikâyetler yansımaktaydı³⁶. 9 Ekim 1855 tarihinde 1852 nizamnamesi sonrası tefeciliğe dair Osmanlı makamları tarafından yapılan ilk genel değerlendirmeye rastlıyoruz. Bu değerlendirmeye göre; taşrada olan tefecilerden bazı açgözlüler, köylülerden ihtiyacı olanlara fahiş faiz ile akçe vermekteydiler. Bazen akçe yerine değerinden birkaç kat fazlaya eşya da veriyorlardı. Ahali eşyayı satacağı zaman murabahacılar kendi adamları vasıtasıyla bu eşyaları tekrar köylülerden satın alıyordu. Bazen de borç verirken faiz almak yerine köylülerin mahsulatına hasattan önce çok düşük fiyatlarla el koyuyorlardı. Mahsulün 100 kuruş rayici varsa mukavele ile 60-70 kuruşa ve belki daha aşağıya ahalinin elinden alıyorlardı. Bazen de faizi asıl mala ekliyorlar veyahut selem yoluyla zahireyi köylülerden topluyorlardı. Sonra aldıkları bu zahireyi paraya çevirerek ahalinin sırtına yüklüyorlardı. Bu gibi durumlar nizamname ile düzenlendiği halde bazı mahallerde tersi uygulamalar devam etmekteydi. Hatta Kocabaşı denilen adamlar türemiş olup; bu adamlar yabancı tüccarlar zahire almak istedikleri zaman köylülerin adına bu tüccarlarla kontrat yapıyorlardı. Bu satış anlaşmasını mal sahibi ahalinin haberi olmadan yapıyorlardı. Hatta bu adamlar yaptıkları kontrata ahali yerine parmak bile basıyorlardı. Sonra da

³⁴ BOA.A.MKT.UM. 160/92.

³⁵ BOA.A.MKT.UM. 161/ 86.

³⁶ BOA.HR.MKT. 92/5.

ahaliden bu senetlerde kayıtlı olan şeyleri istiyorlardı. Bunun yanı sıra ahaliden faiz almak istedikleri zaman birçok düşmanlıklar ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden çeşitli iddialar ortaya atılmakta ve tartışmalar olmakta, halkın zulme maruz kaldığı haberleri gelmekteydi. Osmanlı mülkünde halkın zulüm ve düşmanlıklara karşı himaye edilmesinin, refah ve rahat için gerekli şart olduğu tekrar ediliyordu. Bundan sonra murabaha konusunun daha önce belirlenmiş usule göre halledilmesi emredilmiştir. Ayrıca tüccarın ahaliden satın alacağı şeylerin ahalinin haberi dâhilinde ve kontrat ile yapılması kararı alınmış, satın alınan eşyanın satış esnasındaki rayiç bedelinin kontrata kaydedilmesi de emredilmiştir. Aksi tarzda hareket edenlere yaptırım uygulanması kararı alınmış, hükümetin bilgisi dâhilinde olmayan kontratların kabul edilmeyeceğinin ilan edilmesi istenmiştir³⁷. Bu değerlendirmeler tefecilik sorununun 1852 nizamnamesi ile çözülemediğini göstermektedir³⁸. Daha doğrusu tefeciliğin taşrada neden olduğu toplumsal trajedi devam etmektedir. Tefecilerin fahiş faizli borç vererek ahaliyi perişan etmeleri sebebiyle, murabaha nizamnamesinin tam anlamıyla uygulanmasına dikkat edilmesi gerektiği açığa çıkmıştır³⁹.

Köylülerin tefecilerin elinde zulme maruz kalmasının önüne geçilemiyor öte yandan Osmanlı bürokrasisi bu sorunun çözümü için gerekli adımın atıldığını düşünüyordu. 23 Ocak 1857 tarihinde Sivas sancağı ile ilgili yapılan değerlendirme böyle düşünüldüğünün ipuçlarını vermektedir. Nizamnamenin icrası ile görevli memurların görevi ihmal içinde oldukları tespit edilmiş, selemci ve tefeci grubunun fesat ve zulümleri hakkındaki nizamname ahalinin zulüm ve zarardan kurtarılması için her tarafa gönderilmişti. Fakat alınan haberlere ve gelen rivayetlere göre nizamnameyi icra etmekle görevli memurlar bu görevi yerine getirmemişlerdi. Köylüler mahsulatlarını daha almadan selem yoluyla satıyorlar, yerli ya da yabancı tüccarlar köylülerin mallarını değerinden çok aşağıya ellerinden alıyorlardı. Bazen yarısından da aşağı fiyata aldıkları bu mallar için çeşitli fasit mukaveleleri içeren senetler düzenlemekteydiler. Köylülerin bu zarardan kurtarılması için -ki tüccarların kendi aralarında düzenledikleri senetler istisna kabul edilmiştir- tüccarlarla yaptıkları

³⁷ BOA.A.MKT.UM. 211/45.

³⁸ Selem usulünün ve tefeciliğin kontrol altına alınması konusunda karşılaşılan zorluktan dolayı İngiltere konsolos vekilinin bile uygun bir dille uyarılmak zorunda kalınması ilginç bir örnektir. Bu örnek için bkz.; BOA.A.MKT.UM. 232/76.

³⁹ BOA.A.MKT.UM. 211/45. Nizamnamenin uygulanması ile ilgili sıkıntı bağlamında bkz.; BOA.A.MKT.UM. 213/81.

her türlü mukavele senetleri sancak ve kaza meclislerinde kanuna uygun kabul edildiği takdirde mühürlenmesi emredilmiştir. Kanuna aykırı görülenlerin ise kabul edilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu konudaki emir Sivas sancağına bağlı kazalara gönderilmiştir⁴⁰. Sivas sancağı, tefecilikle ilgili nizamnamenin neden uygulanmadığının ilginç bir örneğini teşkil etmektedir. Sivas'ta tefecilerin hem coğrafi hem zaman anlamında yaygın ve yoğun bir şekilde köylülere zulüm edebilmelerinin temel sebebi olarak memurların görevlerini ihmal etmelerini söyleyebiliriz.

Selemci ve tefeci grubunun fesat ve zulümlerini def etmek için yayımlanan nizamnamenin tamamen uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, nizamnamenin uygulanmasına çalışılsa bile memurların özensiz oldukları tespiti 4 Şubat 1857 tarihinde yapıyordu. Osmanlı ve yabancı ülke tüccarları selem yoluyla nakit vererek ahalinin mahsulatını senet karşılığı yarı fiyatına almaya devam ediyorlardı. Malı alırken fasit mukaveleleri içeren senetler dahi tanzim etmiş oldukları anlaşılmıştı. Selem ve faiz işinin ahalinin malını yok pahasına gasp etmekten ibaret olduğu gerçeği teslim edilmiş ve bunun kabul edilebilir bir şey olmadığı değerlendirilmişti. Tüccarların kendi aralarında yaptıkları mukaveleler geçerli kabul edilmeli kararı tekrarlanıyordu. Tekrarlanan diğer bir husus ise; tüccar ile ahali arasında yapılan her türlü senet sancak ve kaza meclislerinde görüşülüp kanuna uygun ise tasdik edilmeli emri olmuştu. Meclisin tasdiki bulunmayan senetler kabul edilmeyecekti. Çiftçilerin ödemekle yükümlü oldukları vergileri mahsulat vakti ödemeleri gereği vurgulanıyordu. Fakat her mahallin mahsulatı dolayısıyla hasat vakti birbirinden farklıydı. Örneğin; Kudüs-ı Şerif dâhilindeki bazı mahallerin mahsulatı darı gibi hububat bazı yerlerin mahsulatı ise zeytin ve üzümdü. Hububat için Mayıs, üzüm için Temmuz, zeytin için başka bir ay hasat zamanıydı. Eğer fukara, vergisini hasat zamanı öderse hem mahsulatını zamanında satar ve hem de birçok fayda elde ederdi. Fakat hasattan evvel -mesela ordunun ihtiyacı dolayısıyla- vergi tahsil edilirse, fukara ahali sıkışacağı ve fahiş faizle borçlanma yoluna gideceği değerlendirilmişti. Sonuç olarak vergi tahsili hasat zamanı yapılırsa fakir halkın bu sıkıntıyı çekmeyeceği fikri benimsenmişti⁴¹. Osmanlı

⁴⁰ BOA.A.MKT.UM. 268/41.

⁴¹ BOA.A.MKT.UM. 269/97; Vergilerin tahsil döneminin düzenlenmesi 19. yüzyılda devlet eliyle tefecilere karşı yapılan mücadelede, Berber tarafından ilk "efor" olarak değerlendirilmiştir. Bkz.; Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde ...", s. 45.

bürokrasisinin nizamnamenin uygulanamaması hususundaki değerlendirmesi memurların ihmal ve özensizliğinden başlayıp vergi tahsilinin hasat vakti ile örtüşmesi gerektiği konusuna gelmiştir. Demek ki; toplumsal trajedilerin yaşanmasına neden olan en önemli etmenlerden birisi vergi tahsili ile hasat vaktinin örtüşmemesidir. Bu iki vaktin örtüşmemesinin tarım ile uğraşan ahaliyi tefecilerin eline düşürdüğü açık bir şekilde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu iki vaktin örtüşmesinin tefeciliğin neden olduğu toplumsal trajediyi teskin edeceği kanaatine ulaşılmıştır.

Osmanlı ülkesinde bulunan tefecilerin nizamnameye uygun olarak % 8'den fazla faiz almamaları konusunda memurlara emir verilmiş, bu husus 14 Mart 1857 tarihinde Girit Valisi'ne bildirilmişti. Fakat Hanya sancağının içerisinde bulunan nahiyelerdeki tefeciler meclis azalarının bazıları vasıtasıyla vekil göndererek % 12 kuruş faiz almak için izin elde etmişlerdi. Bu durumu fırsat addederek % 20'den 80-90 kuruşa kadar faiz almakta bulunduğu değerlendirildi. Bu faizler dolayısıyla halkın tamamen perişan olduğu bu değerlendirmenin temelini oluşturmuştu. Ayrıca meclis azalarının tefecilerin ortak ve yardımcıları oldukları için borçlu ahaliye 61 gün mühlet verdikleri anlaşılmıştı. Fakat borçlular bu süre zarfında borçlarını ödeyememişler, tefeciler de ahalinin mallarını ve eşyalarını sattırmaya çalışmışlardı. Durum Girit Valisi'ne bildirilmişti. Tefeciler bu konuda Müslüman ve Hristiyan ahalinin hazırladıkları dilekçeyi ateşe vererek yakmışlardı. Bu gibi zulümlerin gerçekleşmemesi için borçlu ahaliye 7 veya 5 sene mühlet verilmesi emredilmişti. Aynı zamanda nizamname gereği % 8 ve % 12'den fazla tefeciler tarafından alınan faizlerin geri alınması veya borçlarına sayılması isteği ahali adına İstanbul'a gelerek dilekçe veren Emin isimli şahıs tarafından dile getirilmişti. Bu açıdan nizamname gereği hiçbir yerde fazla faiz alınmaması gerektiği halde tefecilerin yüksek faiz alarak ahaliyi zarara uğrattığı vakidir. Bu durumun tahkik edilerek ahalinin zulümden kurtarılması için çözüme kavuşturulması gerektiği Girit Valisi'ne bildirilmişti⁴². Yapılan bütün değerlendirmelere ve bu değerlendirmeler doğrultusundaki uyarılara rağmen Giritlilerin tefecilerin elinde perişan olduğu haberleri İstanbul'a kadar yansımıştır. Aslında, tefecilik probleminin çözümünde en önemli husus sancak ve kaza meclislerinin borç alıp vermeye nezaret etmesi ve onay mercii olması idi. Fakat tefecilerle bazı meclis azalarının ortak çalışması hatta Kütahya'da olduğu bazı

⁴² BOA.A.MKT.UM. 273/100.

meclis üyelerinin bizzat tefecilik yapması⁴³ çözümün en önemli hususunu boşa çıkarıyordu. Bu durum İstanbul tarafından fark edilmişti. Girit vakası toplumsal trajedinin önlenmesi için alınan bu önlemin boşa çıkarıldığını göstermektedir.

Kavaye kazasında çiftçilerin tefecilere olan borçlarının uygun taksitlere

bağlanması isteğinin dile getirildiği 19 Şubat 1859 tarihinde bile tefecilik toplumu ciddi şekilde etkisi altında tutuyordu⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde yaşayan fakirlerin insafsız bir kısım murabahacıların elinden kurtarılması ve himaye edilmesi için 1852 senesinde bir nizamname ilan edilmişti. Bu nizamname borçlular ile murabahacılar arasındaki sorunları adaletle çözmeye matuf idi. Neşir ve ilanına rağmen bu nizamname ilgili emirlerin -liva merkezlerini istisna tutarsak- kaymakamlık ve kazalara ulaşmadığı 25 Eylül 1860 tarihinde ortaya çıkmıştı. Murabahacıların insafsız ve nizamname haricinde hareket etme konusunda cesaretli oldukları ortaya çıkmış, % 25-30'ları aşan oranlarda faiz aldıklarından fakirlerin takatleri kalmamıştı. Örneğin; Niğde ve kazalarında fukaranın tefecilerin elinden kurtarılması ile ilgili emir tebliğ edilmemişti⁴⁵. Niğde ahali de tefecilik hakkında çıkarılan yeni hükümlerin uygulanmadığını ve tefecilerin fazla faiz almaya devam ettiğini beyan etmişlerdi⁴⁶. Tefecilikle ilgili nizamnamenin ilanı üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen nizamnamenin taşraya ulaşmadığı anlaşılmıştı. İşin ilginç tarafı ahali taşradan İstanbul'a kadar gelip nizamnamenin uygulanmasını isterken taşra bürokrasisi nizamnamenin içerdiği emirlerden habersiz kalmıştı.

İstanbul'da nizamnamenin taşraya ulaşmış veyahut ulaşsa bile uygulanıp uygulanmadığı tartışılırken taşradaki tefecilerin ahaliye istedikleri muameleyi yapabildikleri anlaşılmaktadır. Kayseri'de vuku bulan tefecilik vakası buna güzel bir örnektir. 19. yüzyılda Kayseri ahali arasında yaygın bir şekilde kredi kullanılmaktadır⁴⁷. 28 Eylül 1861 tarihinde Kayseri sancağına bağlı Aykösden köyünde yaşayan müslim ve gayr-ı müslim ahalinin tefeci ve sarraf grubundan aldıkları borçlar faiz zammıyla yüksek

⁴³ Güran, s. 140, dipnot 4.

⁴⁴ BOA.A.MKT.MHM. 153/16.

⁴⁵ BOA.A.MKT.UM. 428/ 61.

⁴⁶ BOA.A.MKT.DV. 172/41.

⁴⁷ Said Öztürk, "19. Asrın Başlarında Kayseri'de Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, S. 36, 2000, İstanbul, s. 445.

meblağlara ulaşmıştı. Örneğin; 1.000 kuruş kısa zamanda 10.000 kuruşa çıkıyor, ne kadar ödense de ahali borçtan kurtulamıyordu. Ayrıca ahalinin borcuna kefilsiniz denilerek imamlar ve papazlar haksız yere hapse atılıyorlardı. Köy harap, köylüler ise perişandılar. Öyle ki durum böyle devam ederse köy tamamen dağılacaktı. Suiistimalcilerin menedilmesi için arzuhal verilmişti. Adaletin tesisi için köylülerin faiz belasından kurtarılması gerekmektedir. Tefeci ve sarrafların fahiş faiz ile zulüm yapmaları ve imam ve papazların hapsedilmesi konusunun tahkik edilmesi yetkililerce kararlaştırılmıştı⁴⁸. Nizamnamenin ilanı üzerinden yıllar geçmesine rağmen tefecilik kontrol altına alınamamıştı. Tefecilerin baskısıyla köyler dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliyorlardı.

Tefeciliğin Osmanlı köylüsünü çıkmaz sokağa soktuğu ve kısır döngüye hapsettiği anlaşılmaktadır. 30 Ekim 1861 tarihinde bu durumun başka bir örneğine rastlıyoruz. Karahisar-ı Şarki sancağı içinde Sipahi Mahallesi Köyü bir kısmı Müslüman olmakla beraber çoğunluğu Rum tebaadan oluşmaktaydı. 30 hanelik bir rençper köyü olan bu yer, 20 seneden bu yana büyük borç içine girmişti. Faizden dolayı borçları katlanarak artan köy halkı – geçen Rus seferinin yolu üzerinde bulunduğu için olsa gerek- 3-4 sene ziraat yapamamıştı. Faizler dolayısıyla borçları 5 yüke ulaşmıştı. Tefeciler her gün köylülere baskı yapıp rencide etmekteydi. Köylüler adına vekâleten dilekçe verenler, köyleri içindeki ahali ile beraber satılsa dahi borçlarını ödeyemeyeceklerini belirtmişlerdi. Köylüler borçlarının faizsiz olarak hesaplanıp taksite bağlanmasını ve yavaş yavaş ödemeyi talep ediyorlardı⁴⁹. Köylülerin yakınmalarından tefecilerin verdiği borcun alındıktan sonra ödemekle bitmeyen bir borca dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Köylülerin talebi ise devletin borçlarını yapılandırıp ödenebilir bir şekle sokması olmuştur.

Borçlarının taksitlere bölünerek yapılandırılması için resmi makamlara müracaatlar devam etmiştir. Örneğin 22 Aralık 1861 tarihinde Hüdavendigâr eyaletine bağlı Kapıdağı ve Bandırma sakinleri “ahali-i fukarası” imzasıyla dilekçe vermişlerdi. Dilekçede ahali, aşar ve diğer vergilerden başka tefecilere 20 yük kuruş borçları olduğunu belirtmiş, borçları fazla olduğundan faizin faizini ödemeye muktedir olmadıklarını ve bu nedenle borçlarının faizsiz olarak hesaplanıp taksitlere bölünmesini istemişlerdir⁵⁰. Diğer bir örneğe

⁴⁸ BOA.A.MKT.UM. 502/30.

⁴⁹ BOA.A.MKT.UM. 511/ 67.

⁵⁰ BOA.A.MKT.DV. 213/42.

Trabzon'da ikamet eden Sofya Hatun'un 23 Aralık 1861 tarihli dilekçesinde rastlıyoruz. Sofya Hatun, Osmanlı Devleti'nin gayr-ı müslim tebaasından olduğunu belirtmiştir. Terzilik yapan oğlu Nikola'nın kendisi ile aynı mahallede ikamet eden Yunan kökenli Keşişoğlu Vasili Çorbacı'ya 1 mecdiye altın üzerinden 96 kuruş borçlandığını söylemiştir. Oğlu Nikola'nın aile sahibi bir esnaf olduğunu belirten Sofya Hatun, oğlunun ailesini geçindirirken borcunu da ödemeye çabaladığını vurgulamıştır. Fakat Keşişoğlu buna razı olmayıp Nikola'yı şikâyet ederek hapse attırmaya çabalamıştır. Ayrıca Nikola'nın çocuklarını ve ailesini sokağa atarak evini satmak istemiştir. Sofya Hatun bu durumda başka evleri olmadığı için sokak başlarında perişan olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle dilekçesi ile yüz sürerek oğlunun borç sıkıntısının halledilerek çocuklarının sokaktan kurtarılması ve adaletin tecelli etmesini resmi makamlardan istemiştir. Sofya Hatun, kendilerine merhamet edilerek evlerinin ellerinde kalıp oğlu Nikola'nın borcunu yavaş yavaş ödemesine izin verilmesini istemiştir⁵¹. Bu istek nizamnamenin taşraya yansımadağını göstermektedir⁵². Nizamname yansısı dahi taşradaki memurlar tefecilikle ilgili konularda tereddüt yaşamaktaydılar. Örneğin; 1862 yılında Gelibolu sancağında memurlar, tefecilere nizamnamenin içerdiği hükümlere göre muamele edilip edilmeyeceğini sormaktaydılar⁵³.

Ahaliye tefeci zulmünden kurtarmak için yapılan çok önemli bir iş ise "Ziraat Bankası"nın temeli olan memleket sandıklarının kurulması olmuştur. İncelediğimiz dönemin sonlarında 1863 yılında Tuna bölgesinde tarımla iştiğal eden ahaliye zirai kredi sağlamak amacıyla ilk defa Memleket Sandıkları kurulmuştur. 1883 yılında adı değiştirilerek Menâfi Sandıkları yapılan sandığın sermayesini kurulduğu bölgedeki çiftçilerin sandığa verdikleri zirai ürünlerin satılmasından gelen paralar oluşturuyordu. Bu sandıklar İmparatorluk geneline yayılmaya başladığı halde yapılan yolsuzluklar ve kaynaklarının hazineye aktarılmasından dolayı tarımla iştiğal eden ahaliye tefeci zulmünden kurtaramamıştır⁵⁴.

Tefecilikle ilgili yayımlanan ilk nizamnameden sonra ortaya çıkan aksaklıklar ikinci bir nizamnamenin ilanını beraberinde getirmiştir. Bu nizamname ilk nizamnamenin tadilinden ibarettir. Tefecilikle ilgili

⁵¹ BOA.A.MKT.UM. 527/1.

⁵² BOA.MVL. 953/78.

⁵³ BOA.MVL. 957/2.

⁵⁴ Güran, s. 150-152.

16 Şevval 1280/25 Mart 1864 tarihinde yayımlanan ikinci nizamnameye göre;

1. Borçlanma faizi ilk nizamnamede olduğu gibi aylık % 1'dir. Daha fazla oranda faiz alınması yasaklanmıştır.
2. Nizamnamenin belirlediği orandan fazla faiz oranı mukaveleye işlendiği takdirde dikkate alınmayacaktır.
3. Faizi ve anaparası ödenmiş borçtan fazla faiz alınmış olsa bile bu fazlalıktan indirim gidilemeyecektir.
4. Ahaliden faizin ötesinde subaşılık aidatı veya başka bir adla akçe alınmayacaktır⁵⁵.

Bu nizamname tefeciliğin kaldırılması gibi bir çözüm üretmek yerine kabul edildiğini göstermektedir. Faiz tabiri de nizamnamede açıkça vurgulanmıştır. İki nizamname arasındaki dönemde tefeciliğin toplumsal trajediyi derinleştirdiğini ortaya koymuştuk. Buradaki temel sıkıntı nizamnamenin hükümlerinin taşrada uygulanamamasıydı. Ahalide tefecilerin zulmüne karşı tefeciliğin kontrol altına alınıp resmi kurumlarca borçlarının yapılandırılmasını istemişlerdir. Fakat 1864 nizamnamesi taşrada derinleşen toplumsal trajedinin nasıl sonlandırılacağıyla ilgili çözümler üretmekten uzak kalmıştır.

SONUÇ

Bu makalede 1848-1864 yılları arasında tefecilik faaliyetleri Osmanlı taşrasında incelenmiştir. Tefecilik faaliyetleri 1848 yılının başlarında dahi taşrada insanları evlerinden firar ettirecek kadar şiddetli bir baskı aracına dönüşmüştür. Daha doğrusu dönemin başlarında tefecilik finansal bir çözüm aracı olmaktan çıkıp toplumsal bir problem haline almıştır.

Tefecilik problemi 1849 yılının sonlarında Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin gündemine gelmiştir. Dolayısıyla tefeciliğin lokal vakalar olmaktan çıkıp ciddi bir toplumsal probleme dönüştüğü anlaşılmıştır. Tefecilik 1851 yılının başlarında Kütahyalıların şikayetleri ile asayiş problemi olarak da algılanmaya başlanmıştır. Güçsüz fukara ahali, tefecilere karşı devlete sığınma yolunu seçmiştir. Fakat tefecilerin bir kısmının memur (muhassıl, meclis azası vb.) ya da memurlarla işbirliği içinde olmalarından dolayı ahali için devlete sığınmak çözüm olmamış, ahalinin faiz borçları çekilmez ve çözülemez hale gelmiştir.

⁵⁵ BOA.A.DVN.MKL. 76/6; Berber, a.g.t., s. 87-88.

Fakir ahali için faiz ile alınan borç, kuralları tefeciler tarafından belirlenen korkunç bir oyun vaziyetini almıştır. Bu durumda vergilerini ödemek için nakit sıkıntısı çeken ahali hasılatını daha alamadan selem usulüyle tefecilere kaptırmaya başlamıştır. Bu sıkıntılar İstanbul'a kadar yansıyınca 1848 yılında mahalli olarak Kütahya'da uygulamaya konulan nizamname 1851 yılında tüm İmparatorluğu kapsar hale getirilmiş ve 1852 yılında faiz hadlerinin % 8'den yüzde 12'ye çıkarılması değişikliğiyle yayımlanmıştır.

1852 nizamnamesi faizle borç alıp verme işlemlerinin çerçevesini belirleyip ahaliyi tefecilerin zulmünden kurtarmak ve adaleti tesis etmek amacındaydı. Fakat nizamnamenin etkin bir şekilde uygulanamaması taşradan gelen şikayetlerin artmasına neden oluyordu. Osmanlı bürokrasisi tarafından murabaha olarak adlandırılan faiz ile borç para verme işi Kütahyalılar tarafından ise tefecilik olarak isimlendirilmiştir. Yani Kütahyalılar murabahacı denilen zalim adamların adını "tefeci" olarak koymuşlardır. Tefeciler ahali üzerinde öyle şiddetli bir baskı kurmuşlardır ki; "Allah ve Resulü hürmetine" bizi tefecilerden kurtarın diye arzuhaller Dersaadet'e akmaya başlamıştır. 1857 yılında tefecilerin etkin olmalarının arkasında memurların görevlerini ihmal etmelerini ya da onların da bizzat tefecilik yapmış olmalarını görüyoruz. Ayrıca tefecilerin sancak ve kaza meclislerinde üye olmaları ya da adamları vasıtasıyla borç hesaplamalarını kendi lehlerine çevirmeleri yaşanan toplumsal trajediyi derinleştirmiştir. Ahali ise, 1861 yılında yoğun bir şekilde borçlarının yapılandırılıp taksitlendirilmesini devletten talep etmişler, böylece borçlarının ödenebilir bir miktara dönüşebileceğini düşünmüşlerdir.

Sonuç olarak; 1851 yılında kaleme alınan, 1852 yılında tadil edilen nizamnamenin etkin şekilde uygulanamaması ve memurların ihmalleri, 1864 yılında yeni bir nizamnamenin ilanına sebep olmuştur. Yeni nizamname tefecilik problemini ortadan kaldırmaya yönelik çözümler getirmek yerine 1852 nizamnamesinin tekrarı olmuştur. Ayrıca "güzeşte" gibi tabirler yerine "faiz" tabiri açıkça kullanılmıştır. Dolayısıyla 1864 nizamnamesi taşrada yaşanan toplumsal trajedinin nasıl bitirileceği ile ilgili çözümler getirmekten uzak kalmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA.A.AMD. 3/5.
BOA.A.DVN. 51/100.
BOA.A.DVN. 72/4.
BOA.A.DVN. 77/73.
BOA.A.DVN.MHM. 7-A/71.
BOA.A.DVN.MHM. 8/11.
BOA.A.DVN.MKL. 76/6.
BOA.A.MKT. 112/54.
BOA.A.MKT. 187/57.
BOA.A.MKT. 205/83.
BOA.A.MKT.DV. 172/41.
BOA.A.MKT.DV. 213/42.
BOA.A.MKT.DV. 57/ 94.
BOA.A.MKT.DV. 58/17.
BOA.A.MKT.MHM. 153/16.
BOA.A.MKT.UM. 160/92.
BOA.A.MKT.UM. 161/ 86.
BOA.A.MKT.UM. 46/7.
BOA.A.MKT.UM. 502/30.
BOA.A.MKT.UM. 511/ 67.
BOA.A.MKT.UM. 527/1.
BOA.A.MKT.UM. 75/42.
BOA.HR.MKT. 92/5.
BOA.MVL. 953/78.
BOA.MVL. 957/2.

Tetkik Eserler

DİA, Murabaha, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 148-152.

Ekrem Buğra Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer'iyyeye Dair", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, 2006, ss. 3-16.

İbn-i Abidin, Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar, Çeviren: Mehmet Savaş, Cilt: 11, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984.

Mehmet Akif Berber, "Osmanlı Devleti'nde Riba Kavramı" II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı V, 6-8 Mayıs 2013, Bursa, ss. 1381-1392.

Mehmet Akif Berber, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde Tefecilikle Mücadele", Uzman Araştırmacı Eğitim Programı Makaleler-I, Editör: Turgay Anar, İstanbul 2017, ss. 41-51.

Mehmet Akif Berber, From Interest to Usury: The Transformation Of Murabaha In The Late Ottoman Empire, İstanbul Şehir Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.

Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", Vakıflar Dergisi, S. 9, 1971, ss. 39-66.

Nihad S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978.

Said Öztürk, "19. Asrın Başlarında Kayseri'de Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı, S. 36, 2000.

Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 61, S. 1, 2012.

Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", (ed.) Tülay Artan, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.